

УДК 340.12:342.5

ПОЛІСУБ'ЄКТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Валерій КРАВЧУК,
кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії прокуратури України

SUMMARY

This article summarizes the scientific positions of various scholars and practice to identify subjects of public control and classification. The analysis of the advantages and disadvantages a lot of subjects public control in public legal sphere. The author proposed a number of amendments to existing legislation to improve the efficiency and constructiveness of public control in the mechanism of governance.

Key words: social control, subjects, public administration, NGOs, civil society organizations, public.

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнені наукові позиції різних вчених та практики щодо визначення суб'єктів громадського контролю та їх класифікації. Проведений аналіз переваг і недоліків полісуб'єктності громадського контролю у публічно-правовій сфері. Автор запропонував низку змін до чинного законодавства для вдосконалення ефективності та конструктивності громадського контролю у механізмі державного управління.

Ключові слова: громадський контроль, суб'єкти, державне управління, громадські організації, громадськість.

Постановка проблеми. Сфера громадського контролю у механізмі державного управління останнім часом постійно розширюється. Характеризуючи це, можна як виявити низку позитивних аспектів, так і виокремити деякі вагомні застереження. Проте загалом глибока інтеграція громадського контролю у процеси державного управління має поступальний і позитивний ефект для розвитку та утвердження демократичного суспільства.

Сьогодні можна говорити про утворення усталеної системи громадського контролю у публічно-правовій сфері. Важливими її складовими є предмет, об'єкти, суб'єкти, процедури, методи, способи та засоби громадського контролю. Кожний із зазначених елементів цілком можливо виділити для самостійного наукового опрацювання. У межах дослідження ми детальніше розглянемо особливості класифікації суб'єктів громадського контролю.

Актуальність теми. Питанням громадського контролю, у тому числі визначенню й характеристиці його суб'єктів, присвячені праці таких вчених, як, зокрема, С. Алфьоров, С. Денисюк, Є. Захаров, С. Косінов, А. Крупник, Л. Рогатіна, І. Сквірський, О. Сушинський.

Отже, **метою статті** є узагальнення наукових позицій різних вчених і практики щодо визначення суб'єктів громадського контролю та їх класифікації, а також аналіз переваг і недоліків полісуб'єктності громадського контролю у публічно-правовій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед доречно зазначити, що полісуб'єктність – це наявність щонайменше більше двох рівноправних суб'єктів в одній сфері. Полісуб'єктність громадського контролю у механізмі державного управління має два значення. Перше полягає у загальній великій кількості суб'єктів, які здійснюють громадський контроль у публічно-правовій сфері, а друге полягає в тому, що кожна сфера державного управління є предметом громадського контролю декількох суб'єктів такого контролю або навіть кожного громадянина.

Важливо зауважити, що полісуб'єктність є також природною невід'ємною ознакою громадянського суспільства, однією з функцій якого є власне громадський контроль. Адже громадянське суспільство є передусім суспільством комунікативно полісуб'єктним, таким, де людина мис-

литься як цінність. Цінністю є й її право на особистий інтерес, на її індивідуальність як таку. Необхідною умовою функціонування громадянського суспільства є існування особистості такої якості, для якої характерні високий рівень індивідуальної автономії щодо соціуму взагалі й особливо у взаємодії з публічною владою. З іншого боку, цьому типу особистості притаманні здатність конструктивно взаємодіяти з іншими індивідами задля загальних цілей, інтересів, цінностей, а також спроможність підпорядковувати свої приватні інтереси й способи їх досягнення загальному благу, відображеному в правових нормах [1, с. 125].

Слід відзначити, що ні в нормативно-правових актах, ні в науковій літературі не встановлено загального вичерпного переліку суб'єктів громадського контролю. Більш того, серед науковців навіть відсутня єдність у застосовуванні тих чи інших підходів та критеріїв їх класифікації.

На думку В. Старчикової, суб'єктами громадського контролю в правовій державі є громадяни як учасники правовідносин, що дають змогу здійснювати різні правомірні дії; різні громадські об'єднання: політичні партії, профспілки, асоціації, правозахисні організації, громадські комітети і громадські ради при органах державної влади [2, с. 11]. Л. Рогатіна до суб'єктів громадського контролю пропонує зараховувати інституційні структури громадянського суспільства, а також окремих людей, які проявляють громадську свідомість й активність [3, с. 7]. Л. Акопов вважає, що повноцінним суб'єктом права контролю за органами державної влади (державою як такою) є народ загалом. Проте, на його думку, щоб насправді реалізувати контроль народу за органами держави, необхідно забезпечити народовладдя або принаймні домінування інститутів прямої демократії над представницькими установами [4, с. 47]. І. Сквірський усіх суб'єктів громадського контролю поділяє на фізичних осіб (громадяни України, іноземці та особи без громадянства) і юридичних осіб (приватного та публічного права) [5, с. 262]. Однак остання фактично не відрізняється від класифікації суб'єктів цивільного права, що свідчить про її загальність та неконкретизованість стосовно сфери громадського контролю.

О. Сушинський, наприклад, зазначає, що без асоційованих утворень народу і громаді як суб'єктам контрольних функцій де-факто здійснювати їх складно. Тому введення

у систему «народ – держава влада» низки суб'єктів дає додаткові можливості реалізувати як на вищому, так і на місцевому рівнях контрольні повноваження щодо суб'єктів відповідних владних повноважень.

У розумінні структурування принципу роздільного здійснення влади за функціональною та інституційною ознаками народ і громаду можна розглядати як окремі суб'єкти (органи) здійснення публічної влади загалом, тобто певного роду влади (яку можна назвати відповідно до інституційної ознаки народною чи громадською владою та відповідно до функціональної ознаки, наприклад, контрольною владою тощо), а не тільки якоїсь гілки влади [6, с. 92].

А. Крупник ще по-іншому класифікує суб'єктів громадського контролю, поділяючи їх на дві групи: організовану та неорганізовану громадськість. Організована громадськість – це органи самоорганізації населення, ЗМІ, громадські, профспілкові, творчі організації та інші громадські об'єднання. До цієї ж групи дослідник відносить й ті політичні партії, які на даний момент не пройшли до парламенту, а також партійні осередки обласного, районного, міського, районного у місті рівнів, які не представлені в органах місцевого самоврядування цього рівня.

Право здійснення громадського контролю має належати тим громадським організаціям, серед видів діяльності яких є здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх установ. Безпосередньо контроль здійснюється представниками цих організацій – громадськими контролерами, кандидатури яких мають затверджуватися Уповноваженим з прав людини на певній території або громадською радою, що створюється з представників відповідної місцевої ради, адміністрації, та громадських об'єднань, які мають право здійснювати громадський контроль.

До неорганізованої громадськості він зараховує громадян та їх сім'ї, які не поєднані між собою у будь-які організаційні форми і представляють власні інтереси або ситуативно – спільні інтереси жителів, користувачів або споживачів певної соціальної групи [7].

Водночас це доволі узагальнена класифікація суб'єктів здійснення громадського контролю за ознакою організаційно-правової форми. На нашу думку, не слід до суб'єктів громадського контролю відносити політичні партії та їх осередки, оскільки основною метою їх діяльності є здобуття політичної влади. Через те, що парламентські партії та партійні осередки, які представлені у відповідних місцевих радах, є суб'єктами політичного контролю, який, хоч і має певні спільні риси з громадським, але має розглядатися окремо. У цьому сенсі необхідно погодитися з думкою І. Сквірського про те, що політичні партії, які переставлені у владі, взагалі не можуть бути визнані суб'єктами громадського контролю, оскільки вони беруть безпосередню участь у формуванні складу суб'єктів публічного управління, а тому не можуть неупереджено та об'єктивно підходити до оцінки їх діяльності [5, с. 261]. Водночас можна виокремити діяльність опозиційних політичних партій, які пропонують народу та / або громаді альтернативні програми розвитку, що також є вагомим елементом контролю за діяльністю діючої політичної влади. Однак навіть опозиційні політичні партії, хоч вони і є важливою складовою політичної системи суспільства, також не належать до суб'єктів громадського контролю.

С. Алфьоров та С. Вітвіцький, ґрунтуючись на аналізі різного правового статусу суб'єктів громадського контролю, виділяють неформальний і формальний громадський контроль. Перший здійснюється невідними суб'єктами винятково з їх ініціативи. Другий – через спеціально створювані структури: громадські палати, громадські ради, спостережні комісії, акредитованих експертів тощо.

Певним чином держава підтверджує компетенцію осіб, задіяних у структурах офіційного громадського контролю, і гарантує їм більшу можливість на його реалізацію. Однак вказані науковці дійшли висновку, що суб'єктний склад громадського контролю схожий зі складовими елементами громадянського суспільства, що вкотре доводить їх взаємозв'язок у демократичній державі [8, с. 105–106].

Цілком доречно твердження, що сфера громадського контролю є сферою публічного простору, оскільки суб'єкти, які здійснюють контроль за діяльністю органів влади, діють не як приватні особи з власними інтересами, вимогами, а як представники громадянського суспільства – на цьому акцентує увагу О. Савченко. У той же час дослідник у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади» зовсім мало уваги приділяє проблемі класифікації та правового статусу суб'єктів громадського контролю. Лише пропонує у проекті Закону України «Про громадський контроль в Україні» присвятити цьому питанню окремий розділ за однією назвою, у якому визначити поняття та перелік суб'єктів громадського контролю [9, с. 8, 19, 180, 215]. Але для цього, на нашу думку, важливо виробити критерії та систему ознак, які дають змогу класифікувати та упорядковувати суб'єктів громадського контролю, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню належного правового регулювання їх діяльності. До таких загальних ознак можна зарахувати аполітичність; публічний інтерес; громадську активність; незалежність від державної влади; фінансову автономію тощо.

Деякі науковці пропонують виокремлювати суб'єктів громадського контролю за кожним конкретним напрямом його здійснення. Так, С. Братель до суб'єктів громадського контролю (нагляду) за діяльністю міліції відносить громадян України, об'єднання громадян, утворювані відповідно до Конституції України для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів та ЗМІ [10]. С. Динесюк, досліджуючи проблематику громадського контролю у сфері адміністративної діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, до суб'єктів такого контролю зараховує громадські та правозахисні організації; громадські ради; професійні та творчі спілки; організації роботодавців; благодійні та релігійні організації; органи самоорганізації населення; недержавні засоби масової інформації; інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства, а також населення [11, с. 327]. Втім, навряд чи на практиці такі суб'єкти як творчі спілки та релігійні організації здійснюють громадський контроль за означеним напрямом. Крім того, згідно з чинним законодавством представники вказаних суб'єктів громадського контролю не зможуть реалізувати громадський контроль у формі діяльності відповідних громадських рад, оскільки до складу громадської ради при органі виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, які провадять свою діяльність у сфері, що пов'язана з діяльністю відповідного органу, та в статуті (положенні) яких визначені відповідні цілі і завдання діяльності [12, п. 5].

У практичній площині також перелік суб'єктів громадського контролю суттєво відрізняється залежності від напрямку його реалізації. Так, згідно з ч. 3 ст. 259 Кодексу законів про працю України громадський контроль за додержанням законодавства про працю здійснюють професійні спілки та їх об'єднання [13]. У ст. 190 Земельного кодексу України передбачено, що громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування [14]. Згідно зі ст. 20 Водного ко-

дексу України та ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» громадський контроль за використанням та охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього середовища, повноваження яких визначаються положенням, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів [15; 16]. Також поширена практика реалізації громадського контролю через громадські ради при органах влади. У ч. 2 ст. 14 Закону України «Про запобігання корупції» громадський контроль за діяльністю Національного агентства з питань запобігання корупції забезпечується через Громадську раду при Національному агентстві, яка утворюється та формується КМУ з 15 осіб на підставі результатів конкурсу [17].

Згідно зі ст. 23 та положень розд. V Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», який регулює здійснення громадського контролю у вказаній сфері, суб'єктом громадського контролю визнаються навіть представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Також за цільовим використанням гуртожитків як цілісних майнових комплексів та земельних ділянок, необхідних для їх утримання, громадський контроль мають право здійснювати всі його законні повнолітні та дієздатні мешканці (їх представники); об'єднання співвласників жилих та нежилих приміщень гуртожитку; власники гуртожитку (уповноважені ними особи); представники заінтересованих підприємств, установ, організацій; представники потенційних інвесторів, а також представники громадськості [18]. Однак законом не деталізовано, яким саме чином та у якій формі здійснюється громадський контроль вказаними суб'єктами.

Згідно з типовим статутом територіальних громад суб'єктами громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, а також за діяльністю органів самоорганізації населення є громадські організації, що діють на території громади, чи безпосередньо члени територіальної громади [19, с. 47].

Таким чином, аналіз багатьох напрямів громадського контролю у публічно-правовій сфері свідчить про те, що кожний з них може реалізовуватися різними суб'єктами громадського контролю, а деякі – лише спеціальними суб'єктами. Це пов'язано з необхідністю відповідного рівня кваліфікації останніх. На нашу думку, однією з проблем ефективної реалізації громадського контролю є юридична чистота дій громадських контролерів, тому спеціалізація у цій сфері або вимоги до певного рівня кваліфікації не є зайвими. Крім того, позитивні приклади юридично правильно здійсненого та оформленого громадського контролю є вагомим внеском у правозастосовчу практику у цій сфері.

Враховуючи вказане, на нашу думку, логічно запропонувати авторську класифікацію суб'єктів громадського контролю за ознакою компетентності:

- загальні суб'єкти громадського контролю (фізичні особи; громадські об'єднання, створені відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання»; громадські організації з контрольною діяльністю суб'єктів владних повноважень; інші недержавні організації);

- спеціальні суб'єкти громадського контролю – суб'єкти, які набувають відповідного правового статусу після проходження встановлених законодавством процедур формування (громадські ради; громадські інспектори; громадські контрольні інспекції);

- фахові (кваліфіковані) суб'єкти громадського контролю – суб'єкти, до яких у законодавстві встановлюється вимога щодо певного рівня кваліфікації або досвіду роботи у відповідній сфері (наприклад, громадські інспектори у певній сфері; профільні громадські ради).

Також юридичний аналіз публічних правовідносин, у яких активно проводиться громадський контроль, дає змогу виокремити таких суб'єктів його здійснення: 1) громадяни України (активні та ініціативні); 2) громадські організації та їх представники; 3) громадські інспектори; 4) громадські контрольні інспекції; 5) громадські ради при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, їх члени тощо.

Звісно, основними суб'єктами громадського контролю за діяльністю публічної влади є громадяни України, оскільки усі інші суб'єкти фактично є похідними від них та їхньої волі. Проте громадяни нечасто індивідуально реалізують право громадського контролю, найчастіше це відбувається через членство у громадських організаціях. На цій основі також можна класифікувати суб'єктів громадського контролю за кількісним складом учасників: індивідуальні (громадяни, громадські інспектори), групові (без організаційно-правової форми об'єднання – група громадських активістів) та колективні (з організаційно-правовою формою об'єднання – громадські ради; громадські об'єднання). Останні за масовістю й універсальністю є найпоширенішими суб'єктами громадського контролю (у тому числі професійні спілки та їх об'єднання).

Як відомо, найбільш розповсюдженими видами діяльності громадських організацій в Україні є представництво та захист інтересів членів цих організацій, тренінги та консультування, збір та поширення інформації, благодійництво, надання соціальних послуг, просвітницька діяльність, аналітичні дослідження, юридична допомога тощо. Однак згідно з даними реєстру громадських організацій в Україні такий вид діяльності, як «громадський контроль», окремо не представлений у переліку діяльності, якою останніми роками здебільшого займаються громадські організації в Україні.

Водночас у реєстрі громадських організацій в Україні зареєстровано понад 350 громадських організацій (як зі статусом, так і без статусу юридичної особи), у найменуванні яких використано слово «контроль» у різних словосполученнях «громадський контроль», «народний контроль», «демократичний контроль», «антикорупційний контроль» тощо [20]. Основна спрямованість діяльності вказаних громадських організацій у більшості з них зазначається правозахисна; у меншій частині – методично-консультативна та інформаційна; суспільно-політична; освітня або культурно-виховна.

Оскільки громадський контроль у діяльності громадських організацій тісно пов'язаний з правозахисною діяльністю, представництвом інтересів громадян, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», де передбачити, що метою діяльності громадських організацій може бути громадський контроль органів публічної влади, як загальний, так і експертний, а також інші спрямування діяльності, пов'язані з розвитком та утвердженням у державі конституційних принципів демократії, верховенства права, свободи слова тощо. А вже з урахуванням змісту вказаної норми законодавства у чинній редакції, при легалізації діяльності громадської організації чи громадської спілки органи легалізації часто відмовляють у реєстрації такого напрямку діяльності громадського об'єднання, яке не охоплюється змістом ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» [21].

Загалом громадські об'єднання не обмежені переліком інтересів чи сфер суспільної діяльності, які перераховані у згаданому законі, проте обов'язково має вказуватись, що така діяльність здійснюється для задоволення та захисту прав та законних інтересів саме своїх членів, тобто громадян, які реалізують свої права через громадську організацію чи спілку, у тому числі право громадського контролю.

Полісуб'єктність громадського контролю має загалом такі переваги: 1) забезпечує можливість широкого залу-

чення громадськості; 2) надає можливість встановлення кваліфікаційних вимог до суб'єктів громадського контролю з окремих сфер державного управління; 3) породжує природну конкуренцію та альтернативність у здійсненні громадського контролю. До недоліків відносяться такі: 1) ускладненість нормативно-правового регулювання; 2) відсутність чітко визначеного вичерпного переліку суб'єктів громадського контролю; 3) перевантаження механізмів реалізації громадського контролю.

Враховуючи це, деякі науковці навіть висловлюють думку про необхідність монополізації права на здійснення громадського контролю діяльності суб'єктів владних повноважень [22, с. 15]. Також є спроба її реалізації в одному з проєктів Закону України «Про громадський контроль». Зокрема, шляхом введення обмежувальної норми, за якою спеціальні процедури громадського контролю (громадська експертиза; громадські перевірки; громадські розслідування) по відношенню до кожного окремого об'єкта громадського контролю має право здійснювати лише один суб'єкт громадського контролю, що утворений у формі громадської організації з контролю за діяльністю окремого суб'єкта владних повноважень. А право здійснення спеціальних процедур громадського контролю набуває громадська організація з контролю за діяльністю окремого об'єкта громадського контролю, яка після набрання чинності вказаним законопроектом першою повідомить про своє утворення орган виконавчої влади, на який відповідно до законодавства покладені повноваження з питань реєстрації громадських об'єднань, та відомості про яку включені до Реєстру громадських організацій з контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень [23]. Однак, на нашу думку, монополізація у цьому випадку призведе до виникнення нових напрямів зловживання правом громадського контролю. Можливе також створення штучних перешкод з боку суб'єктів владних повноважень для реалізації ефективного громадського контролю, утворення «кишенькових» громадських організацій тощо. Більш того, цим фактично обмежується право на здійснення громадського контролю. Тому монополізація права громадського контролю навіть у межах спеціальних процедур громадського контролю, на нашу думку, є недопустимим. У цьому сенсі позитивним може бути лише встановлення кваліфікаційних вимог до суб'єктів громадського контролю, які здійснюватимуть спеціальні контрольні процедури, оскільки у чинному законодавстві такі вимоги не передбачені навіть до суб'єктів, які проводять громадську експертизу.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, слід додатково акцентувати увагу на таких положеннях.

1. Сьогодні громадський контроль у публічно-правовій сфері характеризується полісуб'єктністю, яка є позитивним фактором на шляху до вдосконалення та підвищення ефективності громадського контролю. Водночас це ускладнює нормативно-правове регулювання у цій сфері. Втім, як слушно зазначає Ю. Ячницька, надання якомога більшому колу осіб можливостей для участі у громадському контролі за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування здатне вплинути на ефективність та якість роботи останніх, а також стимулюватиме владні структури слухати і чути громадян [24, с. 150].

2. Суб'єкти громадського контролю доцільно класифікувати за ознакою компетентності (загальні, спеціальні, фахові) та за кількісним складом учасників (індивідуальні, групові, колективні).

3. У законодавстві про громадські об'єднання слід передбачити такий вид діяльності громадських організацій, як «громадський контроль» та можливість визначення його спеціалізації. Також необхідно встановити кваліфікаційні вимоги для окремих суб'єктів громадського контролю, які

здійснюють громадський контроль у спеціальних формах (громадська експертиза; громадські перевірки; громадські розслідування), що вимагає від них наявності спеціальних знань. На нашу думку, це суттєво підвищить ефективність та конструктивність громадського контролю у публічно-правовій сфері.

Список використаної літератури:

1. Метельова Т. Громадянське суспільство як чинник націотворення: ретроспектива і перспектива / Т. Метельова // Історико-політичні студії : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Ін-т історії українського суспільства ; голова ред. кол. І.Д. Дудко. – № 1. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 121–130.
2. Старчикова В. Общественный контроль в правовом государстве (теоретико-правовое исследование) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. Старчикова. – М., 2014. – 193 с.
3. Рогатіна Л. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. Рогатіна. – О., 2011. – 17 с.
4. Акопов Л. Демократический контроль как государственное право: теорет. аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право» / Л. Акопов. – М. : РГБ, 1997. – 201 с.
5. Сківський І. До питання про систему суб'єктів громадського контролю в Україні / І. Сківський // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–1. – С. 261–264.
6. Сушинський О. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : [монографія] / О. Сушинський. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 468 с.
7. Крупник А. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення / А. Крупник // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2007. – Вип. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bit.ly/2brgLyI>.
8. Алфьоров С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства / С. Алфьоров, С. Вітвіцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 1. – С. 101–108.
9. Савченко О. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. Савченко. – Дніпропетровськ, 2016. – 283 с.
10. Братель С. Громадський контроль за діяльністю міліції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. Братель. – К., 2007. – 269 с.
11. Динесюк С. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні : [монографія] / С. Динесюк. – Х. : ТД «Золота миля», 2010. – 368 с.
12. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 // Урядовий кур'єр від 11 листопада 2010 року. – № 211 від 24 грудня 2012 року. – № 194.
13. Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР від 17 грудня 1971 року. – Додаток до № 50.
14. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України від 25 січня 2002 року. – № 3. – Ст. 27.

15. Водний кодекс України : Закон від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР // Голос України від 20 липня 1995 року.

16. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України від 8 жовтня 1991 року. – № 41. – Ст. 546.

17. Про запобігання корупції : Закон від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України від 5 грудня 2014 року. – № 49. – С. 3186. – Ст. 2056.

18. Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків : Закон від 4 вересня 2008 року № 500-VI // Урядовий кур'єр від 1 жовтня 2008 року. – № 182.

19. Типовий статут територіальної громади : практичний посібник з питань організації роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Асоціація міст України з проектом «Діалог» USAID. – К., 2015. – 68 с.

20. Реєстр громадських об'єднань. Держінформ'юст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rgo.informjust.ua>.

21. Про об'єднання громадян : Закон від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України від 4 січня 2013 року. – № 1. – С. 2. – Ст. 1.

22. Літвінов О. Інституційне забезпечення громадського контролю в Україні / О. Літвінов // Громадський контроль: теорія та практика : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 10–18.

23. Про громадський контроль : проект Закону від 14 квітня 2014 року № 4697 (внесений народним депутатом України С. Тігіпком) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646.

24. Яичникова Ю. К вопросу о субъектах общественного контроля / Ю. Яичникова // Марийский юридический вестник. – 2015. – № 1 (12). – С. 149–150.

